

Volkerkunde; vol gb

DUPLICAAT

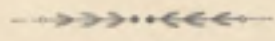
Sum

D. 1. 1. 1.

DWARS

DOOR

SUMATRA.

Tocht van Padang naar Siak.

ONDER LEIDING VAN DEN HOOFD-INGENIEUR DER STAATS-SPOORWEGEN

J. W. IJZERMAN,

BESCHREVEN DOOR DE LEDEN DER EXPEDITIE

J. W. IJZERMAN, J. F. VAN BEMMELEN,
S. H. KOORDERS EN L. A. BAKHUIS.

Met talrijke illustraties en een reiskaart.

HAARLEM.
DE ERVEN F. BOHN.

BATAVIA.
G. KOLFF & Co.

1895.

INHOUD.

I

DE ONAFHANKELIJKE KWANTANLANDEN, door den Hoofdingenieur J. W. IJZERMÁN.

	Blz.
I. INLEIDING	1
Meeningsverschil over afvoerweg Oembilinkolen naar Oostkust 1.	
Vierde mogelijke afvoerweg naar Siak 4. Kolenvbruik Singapore 6.	
Voordeelen spoorweg naar Oostkust 6. Voorstel aan Regeering om-	
trent expeditie 8.	
II. DE KWANTANDISTRICTEN, DE IX KOTA'S EN DE KAMPAR-KIRI-LANDEN. . .	9
Inwinnen van gegevens 9. Plaatselijke kennis der inboorlingen 10.	
Begrip van een Maleische staat 11. Onzekere grens der Gouvernements-	
landen 12.	
a. De Kwantanlanden	12
Indeeling 13. Grenzen 15. Kwantanrivier 16. Gesteldheid van land	
en wegen 17. Familieindeeling 18. Negriëbestuur 20. Staatsbestuur 21.	
Rechtspleging 22. Bevolkingscijfer 23. Landbouw 24. Nijverheid 25. Hef-	
fingen 26. Godsdienst, Feesten 27. Taal 28.	
b. De IX Kota's.	29
Grenzen 29. Rivieren 30. Wegen 31. Bestuur 32. Landbouw 32.	
Aanrakingen met het N.-l. Gouvernement 34.	
c. De Kampar-Kiri-Landen	36
Rivieren 36. Negriën 38. Wegen 39. Bestuur 39. Bevolking 40.	
III. DE KWANTANDISTRICTEN VÓÓR 1890	41
Ontwikkeling van 't staatsbestuur 41. Padri-oorlog 45. Geslachts-	
boom 47. Erfopvolging der Radja-Kwantan 50. Verbanning Radja di	
Boca 51. Kwantancommissie 53. Opkomst van Datoek Sireno en Angkoe	
Kali Radja 54. Inlandsch gezantschap naar Kwantanlanden 57. Dood	
van de Greve 62. Geschillen tusschen Gouvernements-onderdanen en	
Kwantanbewoners 62. Regeling der aanrakingen met onafhankelijke ge-	
westen 67. Optreden van tegenwoordigen sultan 68. Radja di Boea's	
laatste jaren 73. Afval der westelijke districten 74.	

IV. EERSTE TOCHT NAAR LOEBOEK AMBATJANG	Bl. 80
De Arabier Baosman 80. Eerste bezoek der onafhankelijke hoofden te Padang 81. Advies van den Resident der Padangsche Bovenlanden 83. Reis van IJzerman en Delprat naar Sidjoendjoeng 85. Kennismaking met Inlandsche hoofden 86. Verblijf in de grot van Mokko Mokko 89. Kwantanvaart 95. Doerian Gádang 99. Tandjong Káling 100. Hanengevecht 108. Vischvangst 111. Ontmoeting met Bagindo Chatib 114. Afgezanten van en vertrek naar Loeboek Ambatjang 118. Overlegging met hoofden 123. Terugreis 125.	
V. VERVOLG DER AANRAKINGEN	130
Bezoek van Bagindo Chatib te Padang 131. Zendeling des Residenten naar de onafhankelijke landen 134. Bezoek van Angkoe Kali Radja te Padang 136. Onderhandelingen van Oostkust uit 137. Reis van den Controleur van Indragiri naar Basarah 138. Zending van den Gouverneur van Sumatra's Westkust naar Taloeck 143. Bezoek van onafhankelijke hoofden te Padang 144. Zendbrief van den Gouverneur aan Taloeck 145.	
AANHANGSEL. Toelichtingen bij de Schetskaart van Midden-Sumatra	147
A. Het Gouvernement van Sumatra's Westkust 147	
B. Het rijk van Siak en de Tapoeng-confederaties 147	
C. De V Kota's en de andere staatjes langs de Kampar-Kanan 148	
D. Het rijk van Pelalawan of Poelau Lawan 149	
E. Het rijk van Indragiri 150	
F. De residentie Palembang 150	

II.

DAGVERHAAL VAN DEN REISTOCHT VAN PADANG NAAR SIAK,
tezamengesteld door Dr. J. F. VAN BEMMELN.

I. VOORBERICHT	157
Inleiding van het officieele Rapport van den Hoofdingenieur J. W. IJzerman 159	
Deelnemers aan de expeditie 159. Vaststelling van den weg 160. Uitrusting 161.	
II. REISVERHAAL	165
13 Februari	165
Vertrek van Padang Pandjang 165. Gedrag der koelies 166. Aankomst te Simaboer 168.	
14 Februari	169
Aankomst te Fort van der Capellen, bovenlandsch huis te Simaboer 171.	

	Blz.
15 Februari	171
Aankomst te Sitangkei 172. Waterwielen 173.	
16 Februari	174
Aankomst te Tandjong Ampaloe 174. Bijeenkomst der expeditieleden 175. Vertrek van den Toeangkoe van Rau Rau naar Taloeck 176. Reisverhaal van Baosman.	
	177
Te Basarah 178. Te Taloeck 183. Terugreis over Indragiri en Loeboek Djambi 187.	
17 Februari	192
Over Moeara Palangkei naar Sidjoendjoeng 192.	
18 Februari	193
Vertrek Bakhuis, Wijss en Koorders voor riviervaart 193. Uitrusting der landexpeditie 194. Bespreking met Toeangkoe van Sidjoendjoeng 196.	
19 Februari	197
Vertrek uit Sidjoendjoeng 197. Aankomst te Ajer Angat 198.	
20 Februari	200
Overtocht van den berg Mandi Angin 201. Aankomst te Paroe 202.	
21 Februari	203
Vertrek uit Paroe 203. Overschrijden der grens 204. Afgezanten van Soengei Batoeng 205. Aankomst te Soengei Batoeng 206. Datoek Chatib Besar 207. Bespreking met hoofden 208.	
22 Februari	212
Vertrek uit Soengei Batoeng 212. Tocht over Prabatan Batang 214. Aankomst te Tandjong Kaling 215. Aankomst aan de Kwantan bij Padang Tarab 217. Vereeniging met de rivierexpeditie 219.	

VAARTOCHT LANGS DE KWANTAN VAN MOEARA PALANGKEI
NAAR PADANG TARAB,

door S. H. KOORDERS, met photographieën van L. A. BAKHUIS.

18 Februari	220
Van Sidjoendjoeng naar Mokko Mokko 220. Woudboomen langs de oevers 221. Ngalau-gädang 224.	
19 Februari	225
Oponthoud in Ngalau-gädang 225.	
20 Februari	226
Van Mokko-Mokko naar Tapoes 226. Vaart en vaartuigen op de Kwantan 227. Stroomversnelling Silakat 228. Stroomversnelling Paloe-kahan 230. Doerian Gädang 232.	
21 Februari	235
Van bivac Tapoes naar bivac Poelau Paoe 235. Stroomversnelling Limpitan 236.	

22 Februari	Bla. 238
Samenkomst met de colonne IJzerman 238. Goudwasscherijen 239.	

VERVOLG VAN HET DAGVERHAAL.

22 Februari	242
Voorziening in levensbehoefden. Vaststelling marschrichting 243.	
23 Februari	245
Zieke inboorlingen 245. Rijststampen 246.	
24 Februari	248
Vertrek der koelies over den landweg naar Loeboek Ambatjang 248.	
Bezoek van Datoek Bimbo Radja 248.	
25 Februari	249
Vertrek in prauwen naar Loeboek Ambatjang 249. Schiefergebergte langs Kwantanoevers 252. Plantengroei 253. Visschieten in Soengei Benjawan 257. Aankomst te Loeboek Ambatjang 257. Bezoek van hoofden 259. Bericht van koelie-colonne 261. Zending Bakhuis en Delprat naar Batang Käring 262.	
Verslag van den Toeankoe van Rau Rau omtrent zijne zending naar Taloe	262
26 Februari	266
Onbehoorlijke eisch van Angkoe Kali Radja 266. Toerusting voor tocht door wildernis 269. Aankomst koelie-colonne 269.	
27 Februari	271
Vertrek Delprat, Wijss en Whitton 271. Aftocht uit Loeboek Ambatjang 273. Overtocht der Batang Oeloe 273. Alarm door seinschoten 274. 't Vinden van den weg naar Sarassak 277. Ontmoeting met vruchtenverkoopsters uit Sarassak 279. Kampement aan de Ajer Baloes 280.	
28 Februari	282
Bezwaarlijke omwegen door moerassen 283. Doortocht door kampong Sarassak 285. Middagbivouac nabij goudwasscherij 286. Zonderlinge plantengroei langs Soengei Gelawan 288. Kampement aan de Soengei Batoeng bij Logei 291.	
1 Maart	292
Voorbijtrekken van gewapende reizigers 293. Van Bemmelen op verkenning naar Bandjar Rimboe Datar 293. Bezoek van Logeiers 298.	
2 Maart	300
Aftocht langs Logei 300. Doortrekken van den ladang Rimboe Datar 304. Binnendringen in wildernis 306. Alarm aan achterhoede 307. Moord van Van Raalten 309. Gewonde Javaan in 't kamp gebracht 312. Binnenhalen van leeftocht en water 314. Nachtwake binnen versterking 316. Rapport IJzerman omtrent overval 318. Verhaal Bakhuis en Koorders 321.	

	Blz.
3 Maart	323
Maatregelen tot aftocht 324. Poging tot begraven van Van Raalten's lijk 325. Terugkeer der gevluchte koelies 327. Middagrust aan de Soengei Koening 329. Kampement 331. Rapport IJzerman omtrent de aanlei- ding tot den overval 332.	
4 Maart	336
Aard van 't terrein 336. Toespraak Toeangkoe tot koelies 338.	
5 Maart	342
Bezwaren van tocht door ongerept woud 343. Overtocht Djakei 345.	
6 Maart	349
Sporen van boschloopers 349. Datoek Radja Labih 350. Overbrug- ging der Tesso 352. Komst van een inlandsch vaartuigje 354.	
7 Maart	356
Inundatiekommen Tesso 356. Sporen van menschen en dieren 358.	
8 Maart	361
Olifantspaden 361. Getahzoekers-kampement 363.	
9 Maart	364
Watergebrek 364. Freycinetia 365.	
10 Maart.	366
Moerastocht 366. Verlaten ladang aan rivier (Sigati) 368. Afgedwaalde koelie 370.	
11 Maart.	373
Hoog water 373. Poging tot aftocht naar 't Noorden 375.	
12 Maart.	377
Marsch door ondergelopen woud 377. Boomstamversperring in Sigati 378. Sibeloesoef-boomen 380.	
13 Maart.	381
Tocht langs linker oever Sigati 381. Luswortels en doorn-pandans 383. Terugtocht 384. Komst van inboorlingen 386. Inlichtingen over Sigati- en Batang Nilo-gebied 387.	
14 Maart.	389
't Bereiken van droge gronden 390. Aankomst op ladang Tasik 392.	
15 Maart.	395
Terugkeer naar Sigati 396. Aankomst bij Kampong Laboe 399.	
16 Maart.	400
Afvaart Padoeka naar Langgam 400. Suikerrietmolen 401. Kamp aan de Loeboek Mambang 403. Moordaanslag op koelie 404.	
17 Maart.	407
Aankomst te Langgam 408. Berichten van André de la Porte 410. Beschrijving Langgam 411.	
18 Maart.	415
André op verkenning linkeroever Kampar 415. Datoek Bandara van Langgam 416.	

	Bl.
19 Maart	418
Voorbereiding doortocht naar Siak 418.	
20 Maart	421
Uittocht uit Langgam 422. Ontmoeting verwilderde karbouwen 423.	
Oversteken van Kampar 424. Bivac in 't moeras 426.	
21 Maart	427
Moerastocht 427. Flora en bodem 428.	
22 Maart	433
Bereiken van moerasrand 433.	
23 Maart	435
Aard der Talangs 435. Ladang vernield door olifanten 436. Grafteekens 437.	
24 Maart	438
Wegverkenning langs Boko-Boko 438.	
25 Maart	441
Ontmoeting Talangers 441. Ladang Tjoebadak 442. Graf bij Talang Pondok Pandjang 445.	
26 Maart	447
Soengei Barambang 447. Tapian Toepati 449. Marsch naar Pangkalan Dolei 449. Vergeefsche moerastocht om Pangkalan Lelaadajoen te bereiken 453.	
27 Maart	455
Terugkeer naar Tapian Toepati 455. Optrekken in richting Boewatan 456.	
28 Maart	457
Boschtocht langs den Westrand van 't Pelalawan-gebied 457.	
29 Maart	461
Boewatan oostelijk voorbijgetrokken 461. Ontmoeting met bewoners van Talang Dajoen 463. Kampement nabij Singkamang 465.	
30 Maart	466
Tocht langs Noordrand Pelalawan-gebied 467. Ontmoeting Siak'sche politie-oppasser met rijstzending 468. Graf voor huis nabij Mempoera 469.	
31 Maart	470
Weg van controleur Kamp naar Siak 470. Aankomst te Siak 473.	
1 April	476
Bezoek van en aan den Sultan Siak 476. Vertrek naar Bengkalis 478.	
2 April	478
Aankomst te Bengkalis 479. Vertrek van André naar de Kampar 479.	
3 April	479
Vertrek naar Singapore 479.	

VERSLAG OVER DE REIZEN VAN DEN INGENIEUR
 J. ANDRÉ DE LA PORTE EN DEN CONTROLEUR B. W. F. FOKKER
 VAN BENGKALIS NAAR LANGGAM v.v. 481

Reis André naar Siak 481. Reis André naar Pelalawan 482. De
 benah 483. Pelalawan 484. Reizen van Pelalawan naar Siak via Mem-
 poera 486. Talangs en hunne bewoners 489. Vaart op Soengei Mempoera
 494. Terugkeer André naar Bengkalis 494. Over Pekan Bahroc en
 Trata Boeloch naar Langgam 496.

III.

LOSSE SCHETSEN DER VEGETATIE VAN EQUATORIAAL SUMATRA,
 door den houtvester S. H. KOORDERS.

1. De oevers der Kwantan tusschen Mokko-Mokko en Loe-
 boek Ambatjang 508
  2. Het schaduwrijke oerwoud tusschen de Kwantan en de
 Kampar 512
  3. Van Loeboek Ambatjang naar Logei 517
  4. De Dorre Kiezelgrintvlakte bij Logei 519
  5. Overstroomde bosschen langs de Sigati 522
  6. Zoetwater-moeraswouden aan de Kampar en bij Pangkalan-
 Dolei 526
  7. De Landbouw in het hart van Equatoriaal Sumatra . . . 528
  8. Wildernissen op verlaten Bouwvelden, zoogenaamde La-
 dangbosschen 532
-

II.

Dagverhaal van den reistocht van Padang
naar Siak.

VOORBERICHT.

Het volgende reisverhaal is door den ondergeteekende opgesteld op verzoek van den heer IJzerman, aan welk verzoek hij het zich een plicht rekende te voldoen, ware het alleen om op die wijze een klein bewijs van dankbaarheid te geven tegenover den man, die hem en drie zijner tochtgenooten behouden en ongedeerd door Sumatra's onbekend en onbewoond middenland heeft gevoerd. Het verzoek van den heer IJzerman grondde zich op de overweging, dat hij den tocht beschreven wenschte te zien door iemand, die nog slechts sedert korten tijd in Indie vertoefde en voor wien dus alles wat hij aanschouwde, nieuw en merkwaardig was. Aan die bedoeling van onzen aanvoerder heeft ondergeteekende gemeend niet beter te kunnen voldoen, dan door in de eerste plaats zijn eigene indrukken en wederwaardigheden te beschrijven, waarbij hij in hoofdzaak het dagboek heeft gevolgd, dat hij onmiddellijk na afloop der expeditie uit zijne aantekeningen en herinnering heeft opgeschreven voor zijne naaste familieleden en voor eigen aandenken. Wanneer dus in het volgende verhaal zijne persoonlijke ondervindingen en handelingen iets uitvoeriger worden besproken dan de geschiedenis der expeditie zulks eischte, zoo is dit slechts voortgevloeid uit zijn wensch om het verhaal zoo levendig mogelijk te maken. Ieder toch kan naar waarheid en overtuiging slechts zijne eigene geschiedenis beschrijven, — voor die van anderen kan hij alleen verslaggever zijn. Opdat nu echter het verhaal der expeditie tevens zoo volledig mogelijk zou worden, hebben

de overige deelnemers hunne dagboeken en aantekeningen ter beschikking van den opsteller van dit verhaal gesteld en heeft hij hieruit zooveel geput, als met de wenschelijke beknoptheid verenigbaar was.

In de eerste plaats heeft hij getracht het officieele rapport van den Heer IJzerman in zijn verhaal te verwerken. Het is overal woordelijk aangehaald, waar zulks mogelijk was, en deze aanhalingen zijn door het teeken: R. IJ. kenbaar gemaakt.

Verder stonden den ondergeteekende ten dienste:

1°. Een zeer uitvoerig reisverhaal van den houtvester 2^e klasse S. H. Koorders, bewerkt naar diens talrijke aantekeningen, dat op ettelijke plaatsen woordelijk is aangehaald.

2°. Het dagboek van den 1sten Luitenant van den Topographischen dienst L. A. Bakhuis, waarin deze bijna elken avond de gebeurtenissen van den afgelopen dag heeft opgeteekend.

3°. Een kort reisverslag van den Ingenieur der Staatsspoorwegen op Sumatra, André de la Porte, omtrent zijne tochten van Siak naar Langgam en Pelalawan, waar hij de eigenlijke expeditie met levensmiddelen opwachtte. Dit stuk is met een rapport van den controleur 1e klasse Fokker tot een afzonderlijke reisbeschrijving verwerkt.

4°. Een opstel over de tegenwoordige gesteldheid, de aardrijkskunde en de geschiedenis der Kwantandistricten door den heer IJzerman.

5°. Een opstel over de politieke voorbereiding der expeditie door denzelfde.

6°. Een verhaal van de eerste reis der heeren IJzerman en Delprat naar Loeboek Ambatjang door denzelfde.

De drie laatste verhandelingen zijn in eenigzins gewijzigden en uitgebreiden vorm opgenomen in dit werk. Bovendien heeft de ondergeteekende gedurende 't schrijven van zijn verhaal telkens mondeling kunnen overleggen met de heeren Bakhuis en Koorders.

J. F. v. B.

VRIJDAG, 20 FEBRUARI.

Hadden wij den vorigen avond reeds met een bezwaard gemoed naar de steile bergwanden gekeken, die van Noordwest naar Zuidoost de kleine vlakke van de Ajer Angat afsloten, en waarachter de onbekende landstreken lagen, die wij moesten doorreizen, onze bezorgdheid werd er niet minder op, toen de kletterende muziek van geweldige regenstroomen ons den volgenden morgen wakker riep. Regen schijnt mij een der ergste onaangenaamheden eener expeditie. In de kleine roemah negrie heerschte hopelooze drukte, verwarring en gedrang. Hier trachtte een onzer op een kist een zitplaatsje te vinden om zijn slobkousen aan te gespen, maar werd daarvan verdreven door een ander, die uit die kist eenig ontbijt moest halen; ginds probeerde een onzer jongens om een veldbed af te breken en op te rollen, daarin verhinderd door Hadji, IJzerman's trouwen bediende, die als een leeuw waakte voor de bagage van zijn „toean”. De koelies waren niet onder hunne pondokjes (afdakjes) weg te krijgen, de opgestapelde bagage was slechts met moeite te ontwarren. Maar al deze kleine misères konden niet beletten, dat wij ten slotte en zelfs nog vrij vroegtijdig in de marsch kwamen; IJzerman voorop met den panghoeloe kapala van Ajer Angat, terwijl Delprat de colonne sloot, bij wien ik mij voegde.

Nog voor wij den voet der kalkbergen bereikten, begonnen reeds de terrein-moeilijkheden. Onze weg voerde door natte sawahs; zoodat wij genoodzaakt waren over de galangangs (smalle aarden dijkjes tusschen de terrasgewijze velden) te loopen. Deze, doorweekt van den regen en afgetrapt door de lange colonne der dragers, waren bijna onbegaanbaar en menigkeer buitelde een koelie in den slik. Telkens moesten wij bovendien riviertjes doorwaden; in den beginne trokken wij slobkousen, schoenen en kousen uit, om te trachten droge voeten te houden, maar al spoedig werden wij wijzer, en doorwaadden het water zonder verderen omslag.

Alras begon het terrein te stijgen en zagen wij tusschen de

rechts en links steil opschietende kalkwanden een smalle open ruimte, waarin slechts afgeronde en dicht begroeide heuvels den doortocht schenen te zullen bemoeilijken. Daar lag de pas, die over 't laagste punt van den bergkam moest leiden naar het aan de andere zijde gelegen Paroe.

Welgemoed begonnen wij te klimmen, verheugd dat wij de glibberige sawahs achter ons hadden en dat de regen had opgehouden. In 't begin viel de weg mee, ofschoon ook hier de regen den bodem tot een gladde, kleverige, zalfachtige laag had doorweekt. We kwamen langs vele schoone en schilderachtige plekjes, o. a. langs een der vele grotten, waaraan dit gebergte zijn naam ontleent, en waar wij aan bodem en gewelf de druipsteenvorming konden waarnemen. Dicht daarbij wees Van Alphen ons het versche spoor van een rhinoceros, scherp afgeteekend in de vette klei.

Halverwege den pas vonden wij de geheele colonne verzameld op een open ruimte in het bosch, vanwaar men een prachtig uitzicht had op het omliggende berglandschap. Aan de eene zijde zagen wij op den top van loodrechte kalkklippen een grooten roofvogel tronen, aan de andere waren tegen de onbeklimbaar steile, vlakke rotswanden groote donkerbruine voorwerpen bevestigd van langwerpige ronden vorm. Ik vernam dat dit bijennesten waren, en verbaasde mij over den reusachtigen omvang, dien deze insecten-woningen hier bereiken. Toen de eerste koelies de rustplaats wederom begonnen te verlaten en daartoe met de lasten op het hoofd, in een lange gesloten rij, het smalle, slingerende bergpaadje opklauterden en één voor één om een uitspringende rotspunt verdwenen, bood zich een allerschikderachtigst gezicht, zoodat wij algemeen betreurden, dat de tijd ontbrak om van dit levendig tafereel eene photographie te nemen.

Weldra werden de krachten onzer dragers op nog hardere proef gesteld, want de weg voerde over den scherpen kam van den steilen Goenoeng Mandiingin (de berg die in de wolken baadt). Wij Europeanen hadden reeds zonder eenige andere belasting dan ons geweer, groote moeite om ons naar boven

te werken, en nog meer om langs het glibberige, steile paadje weer naar beneden te komen. Hoe de beladen koelies dit tot stand brachten, bleef mij een raadsel, ofschoon ik het zag geschieden. Geheel zonder kleerscheuren liep de afdaling ook niet ten einde; van tijd tot tijd verkondigde een geweldig geraas dat den een of ander zijn last was ontschoten en een rijst of zoutblik in toemelooze sprongen naar beneden tuimelde. Dan keek ieder angstig naar boven, of zulk een „levend geworden” baban niet in de richting van zijn standplaats kwam aangeduikeld. Maar alles liep zonder ongelukken af en merkwaardigerwijze braken zelfs de blikken niet.

Tegen den middag bereikten wij een pleisterplaats bij de eerste der drie lappau's welke in het met ilalang (hoog rietgras) bedekte dal van den Lagiri werden aangetroffen. Onder vroolijken zonneschijn smaakte het welverdiende maal ons voortreffelijk, en de verdere tocht was een ware plezierwandeling, zoodat de somber en bezwaarlijk begonnen dag in de prettigste stemming ten einde liep. De kalkrotsen verdwenen rechts en voor ons uit, terwijl zij links steil bleven oprijzen (Batoc Alang).

Tegen 5 uur bereikten de laatsten der colonne het plaatsje Paroe, waar in de poelen rondom den kampong de kikvorschen een oorverdoovend concert uitvoerden, en waar wij een zeer eenvoudige roemah negrie aantroffen.

Onze goederen en vele koelies vonden een droog onderkomen in den missighit. Een heerlijk stroomend riviertje daarnaast bood ons een uitstekende badplaats (Soengei Noenoek).

De colonne werd hier door 30 man versterkt, afkomstig uit Doerian Gädang en omstreken, welke onder geleide van den koffie mantri van Boea door den controleur von Schmidt gezonden waren. Wie wij evenwel niet vonden, waren de hoofden van het aan de overzijde der grens gelegen Soengei Batoeng, die naar landsgebruik hadden moeten aanwezig zijn om ons af te halen en in hunne negrie binnen te leiden. Onze ongerustheid daarover werd echter bijna onmiddellijk verdre-

ven door het bericht dat zij op ons gewacht hadden, maar twee dagen te voren door ziekte van Bagindo Chatib, den voornaamste onder hen, genoodzaakt waren geworden terug te keeren.

Ijzerman stuurde onmiddellijk bericht onzer aankomst naar Soengei Batoeng.

Evenals in Ajer Angat trad hij met de bevolking van Paroe in onderhandeling over den aankoop van een rund, maar men wilde te veel voordeel hebben van de zeldzame komst der vreemden en overvroeg zoodanig dat de koop niet tot stand kwam en wij het zonder versch vleesch deden. Ter vergoeding werd aan de koelies een klein rantsoen gedroogde visch uitgedeeld.

In het eenige vertrekje van de roemah negrie werden zoo goed als het ging onze veldbedden opgeslagen en weldra deed de vermoeienis van het bergklimmen hare rechten gelden.

ZATERDAG 21 FEBRUARI.

Zelfs wanneer de ongemakkelijkheid onzer ligplaatsen en de opstopping van menschen in de kleine ruimte niet voldoende waren geweest om ons vroegtijdig te doen opstaan, dan nog zou de gedachte, dat wij op dezen dag de grenzen moesten overtrekken en den voet zetten op een gebied dat tot nu toe door geen Europeaan was betreden, ons reeds voor 't aanbreken van den dageraad hebben gewekt en opgejaagd. De colonne werd zoodanig ingedeeld, dat Ijzerman aan de spits ging met Radja Labih en Padoeka, terwijl Delprat, van Raalten en van Alphen met de overige hoofden aan den staart marcheerden en ik mij bij den heer Ijzerman mocht voegen. Het weder begunstigde onzen marsch, en het terrein was in tegenstelling met dat van den vorigen dag bijna vlak. Eerst leidde ons het smalle pad door het riviertje Soengei Limangan en daarna tweemaal door de Soengei Noenoek, die op die plaatsen ongeveer 20 meter breed was, en wiens water ons tot aan het middel kwam. Had onze weg ons den vorigen dag in bijna oostelijke richting gevoerd,

---

VERVOLG VAN HET DAGVERHAAL.

ZONDAG 22 FEBRUARI (vervolg).

De plek, waar het huis voor ons was opgeslagen, leende zich vrij goed voor een kampement, daar zij droog en open was. Alleen was het lastig, dat de rivier zoover beneden ons was en de weg daarheen zoo steil en glibberig. Van een vlakken oever was in 't geheel geen sprake; om te baden moest men op gladde, scherpe rotspunten zoo goed en zoo kwaad als het ging zich neerzetten bij het afdrogen en aankleeden. Het zwemmen in het snelvlietende water was genotvol maar vermoeiend. Ver uit den oever zich te verwijderen was niet gerdan, overzwemmen zeker volslagen onmogelijk. Onze koelies, wijs geworden door de ondervinding van den afgeloopen nacht, bouwden rondom ons luchtkasteel een kring van hutjes uit takken en bladeren en spoedig flikkerden weer overal de kampvuurtjes lustig op. Zoo goed als de zwiepende rottanvloer het gedoogde, werden onze bedden opgeslagen en onze bagage opgestapeld. De liefelijke avond noodigde echter tot buiten zitten en onder de wederzijdsche reisverhalen rustten wij heerlijk uit van den zwaren marsch, dien wij achter den rug hadden.

Ijzerman zorgde intusschen voor de belangen der expeditie en trof de volgende voorzieningen:

(R. IJ.) „Gebrek aan rijst dwong ons voorloopig in het gastvrije Tandjong Káling (n.l. de kampong aan de rivier, niet de hoofdkampong, die wij dien middag rechts hadden laten liggen) te

blijven. Door van den morgen tot den avond rijst te laten stampen, zou men spoedig een voldoende hoeveelheid voor den marsch naar Loeboek Ambatjang bijeen krijgen. Daar hoopten wij het verder benoodigde te vinden. Gelukkig hadden wij den nan batoea bij ons. Deze geslepen handelsman begreep, dat er geld te verdienen was en deelde ons mede, dat hij gaarne zooveel rijst zou inkoopen als wij verlangden. Hij wees er op dat in de negrieën Sarasak en Logei (waarlangs wij de onbewoonde woudstreek wilden bereiken) weinig of geen vee gevonden werd, en

Kampement bij Padang Tarab (Tandjong Kalīng).

raadde ons aan de noodige djawis van Loeboek Ambatjang mee te nemen. Zijn voorstel werd met beide handen aangegrepen en derhalve besloten, dat hij niet op ons zou wachten, maar reeds den volgenden morgen met Angkoe Kali vertrekken.

„Tegen den middag waren twee bidoeks (laadprauwen) die een lading rijst te Loeboek Ambatjang gelost hadden, benevens een derde waarmee de Toeankoe van Rau Rau daarheen gereisd was, teruggekomen; tot deze snelle reis had een reeds te Sidjoendjoeng aan het prauwvolk uitgelooftde premie het hare bijgedragen. Wij konden dus beschikken over voldoende

pere djawis naar de overzijde gehaald, en had daarbij blijk gegeven van een even goed zwemmer als boschlooper te zijn. Aan een langen rottan, die om de horens geslagen was, werd hij van den overkant af te water getrokken. Want hoe ervaren hij ook mocht geworden zijn in 't klimmen en springen over boomstammen en andere hindernissen, — dat hij over den smallen, zwiependen en wiebelenden boomstam zou loopen, was onmogelijk van hem te verlangen. Tot loon voor zooveel moed en plichtsbetrachting werd hij dien avond, . . . geslacht en opgegeten.

Alvorens de plaats van overtocht te verlaten, maakten wij den boomstam los, die met den stroom wegdreef, zoodat de vaart weer vrij werd. Toen wij met de laatste koelies de plek, waar IJzerman het bivouac had laten opslaan, bereikten, stond deze juist gereed ons met lantaarns en fakkels te gemoet te komen. Onder het dikke loverdak was het dan ook reeds geheel duister, slechts over de bruine rivier heerschte nog een wegstervende lichtschijn. Voldaan en opgewekt over den gunstigen afloop van den overtocht zaten wij 's avonds bijeen; onwillekeurig hadden wij ons deze taak moeilijker voorgesteld, bij de geringe hulpmiddelen waarover wij konden beschikken.

(R. IJ.) „Bij de Tesso viel een staaltje van bijgeloof der Maleische koelies op te merken. Niemand durfde uit de rivier water schepen met zijn ketel, maar ieder gebruikte zijn kookpot (priok). De ongelukkige, die het waagde anders te handelen, zou ongetwijfeld door een kaaiman worden aangevallen en verslonden. Hoog stroomopwaarts moeten deze dieren, welke zich in grooten getale in de Kampar ophouden, reeds niet zeldzaam zijn. Dank zij de goede zorgen der koelies, zouden wij noch hier noch elders een exemplaar te zien krijgen.”

ZATERDAG 7 MAART.

(R. IJ.) „Tegen zes uur werd het bivouac in noordwestelijke richting verlaten en kort daarna een arm van de Tesso ontmoet, schijnbaar een stilstaande waterplas, maar zoo breed en diep,

dat van overbrugging werd afgezien. Er bleef dus niets anders over dan den oever eerst naar 't westen, later naar het zuidwesten te volgen, tot wij tien minuten na ons vertrek weder tot ons punt van uitgang waren teruggekeerd. De breede en diepe waterloop bleek intusschen dichter bij de rivier smaller en ondieper te worden en ging eindelijk over in een droge sloot met zanderigen bodem, die alleen bij hoogen waterstand der Tesso door deze gevuld werd en dan de gemeenschap vormde met een der inundatiekommen; die langs alle belangrijke zijtakken der Kampar worden gevonden."

In de achterhoede bemerkten wij van deze gedwongen kronkelpaden der kapcolonne niets anders dan een ietwat langere vertraging en eenige verwarring in den aftocht. Na de droge sloot ontmoetten wij verscheidene zijtakken van de Tesso, waaronder twee van eenige beteekenis. De rivier zelf zagen wij echter niet meer, 'tgeen verklaarbaar is, daar zij in N.W. richting stroomt en wij N.N.O. op stuurden. Onze bezorgdheid dat wij tegen groote kronkels zouden stuiten, die overgetrokken zouden moeten worden, werd niet bewaarheid. Wel bleek ons de nabijheid eener groote rivier uit de talrijke sporen van menschen, die wij ontmoetten. Telkens zagen wij het voor ons uit licht worden en bracht ons de „track" over open plekjes in 't bosch, die met varens en wolfsklauwen begroeid, wellicht de overblijfselen waren van kleine ladangs, aangelegd door tijdelijke bewoners, in den tijd dat zij in den omtrek getah en rottan zochten. Geringde getah-boomen vonden wij dan ook meerdere op den grond liggen en daarbij trof het ons, hoe zelfs de dunste, jongste stammen niet gespaard waren, maar alles roekeloos was omgehouden. Geen wonder, dat de kostbare boom hoe langer hoe zeldzamer in de wouden wordt.

Een geruimen tijd konden wij zelfs over een door menschen gekapt pad loopen en dit voerde ons ten slotte naar een verlaten kamp der woudloopers. Het had ons den vorigen dag reeds getroffen, dat te midden der gewone woudboomen een aantal waaierpalmes (sadangs) groeiden, een boomsoort die wij

vòòr 't overgaan der Djakei in 't geheel niet hadden ontmoet. Op een open plekje nu langs het pad vonden wij een leger van verwelkte waaierpalmladeren op den grond gespreid en daarneven de kookplaatsen met de traditioneele drie stokjes. Een paar pas verder werd ons oog getroffen door een inlandsch graf, kenbaar aan de pajong (overdekking), waarvan echter slechts het gestel van dunne rottanstokjes met de daaraan geknoopte bladstroken der palmladen nog was overgebleven. Weder eenige schreden verder stootten wij op een vervallen hut, wier vloer en dak reeds waren ingestort. Het schamele verblijf was gedekt geweest met boomschors en rustte gedeeltelijk op den wortel van een omgevallen boom. Op een heuvelrug in de nabijheid werden de strikken gezien, waarmee de vroegere bezoekers boschkippen hadden trachten te verschalken.

(R. II.) „Een zeer versch spoor van een badak (rhinoceros) gaf ons een oogenblik hoop, dat dier te ontmoeten. Van Alphen hield het olifantsgeweer gereed, dat met een ontplofbaren kogel was geladen, maar onze verwachting werd niet verwezenlijkt. Sporen van olifanten, rhinocerossen, tapirs, tijgers, beeren, varkens, herten zijn niet zeldzaam, maar het is opvallend, dat men de dieren zelf niet te zien krijgt.

„In het bosch, ver van de bewoonde wereld, heerscht gewoonlijk diepe stilte. Geen apenkolonie doet haar vroolijk gejuich weergalmen, geen vlucht van zangvogels heft een helderklinkend lied aan, de hoogere dierenwereld schijnt uitgestorven. Maar terwijl alles zwijgt, verneemt men plotseling het gepiep en gekrijsch der krekels, die onwelluidende muziekanten onzer tropische nachten, welke hier vooral bij het vallen van den avond oorverdoovende concerten geven. Sommige cycaden trachten de andere te overstemmen door een geluid dat doet denken aan de trompetjes, waarmee onze kinderen ons zoo aangenaam kunnen bezighouden. In den loop van den dag gonzen een paar kwaadaardige wespen u om de ooren en trachten u steken toe te brengen, die een oogenblik zeer pijnlijk zijn, mieren vallen van de takken op uw jas en vestigen zich met groote hardnekkigheid in uw nek, waar zij hare tegenwoordigheid door

allergevoeligste beten verraden, maar dat zijn dan ook de lastigste kwelgeesten; het aantal bloedzuigers vermindert naarmate men verder de wildernis ingaat — zooals van Alphen wellicht terecht opmerkte, door de afwezigheid van andere dieren daartoe genoodzaakt — en slechts een enkele dringt tusschen uw kleeren door om een bloedende, maar onbeteekenende wonde toe te brengen.

„In den humus wiemelt, slaaft en wroet een kleine wereld, waarop men onnadenkend den voet zet, maar welker bedrijvigheid en inspanning terstond in het oog valt, wanneer men een oogenblik neerziet.”

In 't algemeen echter kan men zeggen, dat wij van de dierenwereld weinig last hadden. Geen muskiet stoorde onze nachtrust, zoodat wij de medegenomen kelamboes niet behoefden uit te spannen. Geen giftige slangen, duizendpooten of schorpioenen maakten het rusten onder de boomen op de molmende bladerlaag gevaarlijk, geen ratten of muizen knaagden aan onzen rijstvoorraad of geopende blikjes. Nimmer bemerkten wij dat tijgers of panters 's nachts om onze legerplaats waarden, zelfs niet terwijl wij nog djawis bij ons hadden. De flora was al even onschuldig, geen giftige plantensappen brachten onze huid in ontsteking, geen gevaarlijke doornen veroorzaakten ons bedenkelijke wonden. In 't algemeen was de gezondheidstoestand uitstekend, niettegenstaande het half rantsoen der koelies. Ook 't gebruik van boschwater scheen geen gevaren voor de gezondheid mee te brengen; in den beginne onthielden wij ons zorgvuldig van 't drinken van ongekookt water en laafden ons enkel met koude thee, die Koorders' magangs altijd in een grooten ketel meetorschten. Maar al spoedig was de dorst ons te machtig en als de ketel leeg was, schepten we maar lustig boschwater op in zijn deksel. Dikwijls trouwens was 't verschil niet te zien of te proeven, want het water was erg bruin en de thee erg slap, zoodat alleen 't getuigenis van den keteldrager de moreele overtuiging kon schenken of men gekookte thee dan wel ongekookt moerasvocht dronk, en dus al of niet recht had om pijn in 't lijf te krijgen. Wie zich daartoe gerech-

tigd gevoelde, bouwde dan op dien rechtsgrond een nieuw recht, n.l. dat op een slok brandy, en de ander kende te veel zijn wereld om hem niet met een dronk op 't herstel zijner gezondheid bescheid te doen.

Nu ik toch over de eischen van den inwendigen mensch spreek, wil ik niet nalaten te vermelden dat wij allen zeer genoten hebben van een paar pakken Bendsdorpsche chocoladetabletten, waarvan ieder bij 't afmarcheeren een stukje meekreeg, en die in de lange gedwongen rusten, na 't doorworstelen van ettelijke moeras-dalen, een uitstekend middel waren om 't gevoel van flauwheid te verdrijven. Chocolate, H. & P.'s biscuits, jam en thee behooren tot de beste versnaperingen, die men op expedities kan meenemen.

'T was dikwijls een heele toer, zijn klein rantsoen droog te houden, en ten slotte moest men 't pakje met sigaren, lucifers, chocolate en beschuitjes in zijn hoed bergen, als 't water tot aan de oksels kwam en men beide handen noodig had om revolver, geweer en patronen boven te houden. Zoodra 's avonds de vuren aan waren, was onze eerste zorg, de lucifers en patronen te drogen. Daarentegen mochten de schoenen volstrekt niet dicht bij 't vuur hangen: op stokjes werden zij voor de tent geplaatst, en 's morgens even nat weer aangetrokken als ze 's avonds uitgedaan waren, een voorzorg waardoor het ons gelukte in geschoeiden staat Langgam te bereiken. Onze kleeren werden om de vuren te drogen gehangen, 'tgeen ten gevolge had, dat ze 's morgens een weinig opwekkenden geur van rookvleesch verspreidden en bovendien groezelig bruin werden, hier en daar versierd met zwarte brandvlekken. Ons geheele uiterlijk herinnerde mij altijd levendig aan dat der ambtenaren S. R. in ons geliefde Amsterdam.

Toen wij dien avond in ons kamp gretig naar een kopje warme thee verlangden, vernamen wij de treurnare dat ons laatste suikerblik gestolen was. Tegen onze verwachting werd de dader uitgevonden; de aterling had echter al de suiker opgelikt. Om een voorbeeld te stellen, wat met het oog op 't voortdurend rijststelen wenschelijk scheen, werd, daar in de wilder-

nis geen andere straf te bedenken was, in overleg met onzen djaksa, de onverlaat op een vijftal rottingslagen onthaald, die hem in 't bijzijn van al de koelies door den mandoer van zijn ploeg volgens alle regelen der kunst en na een zwierigen sembah (inlandsche begroeting) van den scherprechter voor 't hoog-gerechtshof, werden toegeteld. Wie de droeve tegenstelling kent tusschen koffie met en zonder suiker, zal ons kunnen vergeven, dat wij de slagen met eenige voldoening zagen aankomen.

ZONDAG 8 MAART.

Ik liep voor de afwisseling ditmaal met IJzerman in de voorhoede, terwijl Bakhuis voor het eerst den afgelegden weg opmat, met behulp van een langen rottan in plaats van onzen verloren koperen meetdraad. Mijn hoop, dat ik in de voorhoede bij het kappen meer dieren zou kunnen verzamelen, werd niet verwezenlijkt. Immers terwijl het spoor gemaakt werd, was van 't zoeken naar insecten geen sprake; men had werk genoeg om niet over de stronkjes te vallen en de zwiepende takken niet in 't gezicht te krijgen.

Wij kwamen dien dag spoedig op gebaande paden, meeren-deels olifantswegen, en vorderden daarop veel sneller, maar dan was de pas weer te snel om behoorlijk links en rechts te kunnen uitkijken. De olifantspaden hielden ook dezen dag weder voortdurend den kam der ruggen, die bijzonder steil waren en zeer slingerden. De uitwerpselen waren talrijk en zoo versch, dat ik werkelijk hoop begon te krijgen wellicht een kudde olifanten te zullen aanschouwen, maar ofschoon ik in het dal terzijde van 't gevolgde pad een zwaar gebrul hoorde, dat groote overeenkomst vertoonde met het geluid der olifanten in dierentuinen, zoo werd mijne verwachting niet vervuld. De eenige verrassing, die de olifanten mij bereidden, strookte minder met mijne wenschen; ik vind haar in IJzerman's journaal aldus beschreven:

(R. IJ.) „Reeds enkele malen had Dr. van Bemmelen, die heden aan het hoofd liep, verlangend uitgezien naar een plaats, waar hij zijn dorst zou kunnen lesschen. Tegen één uur kwamen wij